

Thomas Mann és a világegyetem*

„...minden irányban szerteröpülnek a Semmibe, ahová rohantukban teret visznek magukkal és időt.”

Ki tudja, milyen nagy a világegyetem? Mai tudásunkkal elképzelhetünk egy gömböt, amelynek sugara 13,7 milliárd fényév. De valóban el tudunk képzelni ekkora távolságot és a gömb egész felszínét? Ráadásul a gömb felszíne nyilván hullámzik, ki-betüremkedik, és talán nem is gömb, hanem inkább olyan, mint egy óriási uborka, de annyi biztos, hogy percről-percre tágul. 70 km hosszúságot, a Budapest és Székesfehérvár közti távolságot magam előtt látom, mert sokszor utazom Fehérvárra. Jó, a Föld-Hold távolságot is el tudom képzelni, talán azért, mert már jártunk ott. Akkor viszont a Föld-Jupiter távolságot is el kell képzelnem, hiszen a szondánk éppen ott jár. Sőt, a Churyumov–Gerasimenko-üstökös is el kell látnom: addig, ahol épp akkor volt, amikor a Philae leszállt rá. De egy olyan nagy gömböt vagy gömb-uborkaformát, mint az univerzumot, képtelen vagyok „látni”. Sokkal kisebb kozmikus távolságokat se sikerül elképzelnem. Úgy gondolom, hogy az emberi léptékeinket, a földi természet látható részeinek méreteit meghaladó dolgokat nem tudjuk elképzelni (de a nanoméretűeket sem), akkor sem, ha elfogadjuk (olykor netán meg is értjük) létezésük tudományos bizonyítékait. A kozmológusok számítógépei elképesztő számokat dobnak ki a monitorra. De vajon ők maguk képet tudnak-e alkotni arról, hogy mi a különbség $13,5 \times 10^8$ fényév és a $13,6 \times 10^9$ fényév távolság között? Vagy a tudományos kutatáson alapuló világképhez elegendő-e önmagukban a számok?

Az viszont, hogy a Hold, a Jupiter és a Churyumov–Gerasimenko távolságát már magam előtt látom, azzal a reménnyel tölt el, hogy az űrszondák, ahogy egyre messzebbre jutnak el, ki fogják tágitani az emberek

képzetét, vagyis, hogy az emberi léptékek is nagyobbak lesznek. Nagy szavakkal: lelünkben is kilépünk az űrbe.

Nyilván sokan látják hozzám hasonlóan az emberi lépték és a képzet viszonyát, de ennek legfrappánsabb megfogalmazását Thomas Mann egyik levelében találtam meg, melyet 1947. augusztus 7-én írt Kerényi Károlynak Zürichből:

„Kedves Professzor, milyen nagy köszönettel tartozom mélységes tudásra valló énekéért – Természet Anyánkra vagy Physis Asszonyra, – akinek iszonyú cinizmusát nemigen kedvelem, teljes egyetértésben Blake-vel, aki úgy vélte: »Aki a Természetben hisz, az nem hihet Istenben, mert a Természet az Ördögé.« Való igaz! Mindent egybevetve az egész valami förtelmes disznóság, és a kozmikus Mindenségnek éppen hogy a monstuózus volta, milliárd fényévnyi méreteivel, amire éppen úgy mondhatjuk: »Hát aztán!« mint azt: »Hozsánna«, szóval éppen az nem kelti bennem még a legcsekélyebb tisztelet érzését sem. Azzal reagálok rá, amivel Goncsarov a háborgó óceánra: »Botrány! Botrány!«”

Ami az Ördögre vonatkozó Blake-idézetet illeti, ne feledjük, hogy a Doktor Faustus, amelynek egyik főalakja az Ördög, akivel Thomas Mann behatóan foglalkozott 1943 és 47 közt, miközben a regényt írta, éppen e levél dátumának évében jelent meg. A levélrészlet könnyed, csevegő hangját, a szellemes poént azonban nem szabad nagyon komolyan vennünk. Mert az „Egy szélhámós valomásai”-ban, mely 1955-ben, halála évében megjelent utolsó és befejezetlen regénye, Thomas Mann mégiscsak hozsannát zeng a „monstuózus” világegyetemnek, egyik regényalakja, Kuckuck professzor szavaival, aki az égi törvényekről, a csillagok mozgásáról, a lét és az élet összefüggéseiről oktatja ki Felix Krullt, a szélhámóst. (Felixet viszont inkább a professzor lánya érdekli, de hiába,

* Thomas Mann levelét Soltész Gáspár, az Egy szélhámós vallomásai-t Lányi Viktor fordította.

mert közbelép a lány anyja, és ő csábítja el a szélhámost.) A regénynek ez a része 1950 és 54 között keletkezett, és arra vall, hogy az író tisztában volt korának legújabb csillagászati, kvantummechanikai és biológiai ismereteivel. Mondhatjuk, hogy Kuckuck professzor magas színvonalú ismeretterjesztő előadást tart a szélhámosnak és a regény olvasóinak a nagy író láttató erejű, remek megfogalmazásában.

Tichy Gyula: A csillagász (képeslap, 1910)

„– Nem egy, hanem három ősnemzés volt: a lét kipattanása a semmiből, az élet ébredése a létből, és az ember megszületése.

Ez után a nyilatkozat után Kuckuck megivott egy kortyot az ásványvizéből. Két kézzel tartotta a poharat, mert kanyarba fordultunk. Az étkezőkocsi vendégei már megfogyatkoztak. A pincérek többnyire tétlenül álldogáltak. Az elhanyagolt étkezés után egyre-másra ittam a feketekávé, de nem csupán ennek tulajdonítom az izgatottságot, amely erőt vett rajtam. Előrehajolva figyeltem a furcsa útítársra, aki a létről, az életről, az emberről beszélt – és a semmiről, amiből minden származott, és amibe minden visszatér majd. Kétségtelen – mondta –, nem csupán a földi élet viszonylag gyorsan múlt epizód, maga a lét is az: semmi és semmi közt. Lét nem volt öröktől fogva, és nem lesz örökké. Volt egy kezdet, és lesz egy vég, s azzal együtt véget

ér majd a tér és az idő, mert ezek csak a lét által léteznek és az által vannak egymáshoz kötve. A tér – mondta – nem egyéb, mint anyagi dolgok egymás közti rendje, vagy vonatkozása. Dolgok nélkül, amelyek kitöltik, nem lenne tér, és idő sem lenne, mert az idő csupán a dolgok megléte folytán lehetséges rendje az eseményeknek, mozgás, ok és okozat eredménye, ezeknek lefolyása ad irányt az időnek, enélkül nincs idő. A tér- és időnélküliség pedig a semmi meghatározó jegye. Ez minden irányban kiterjedéstelen, álló örökkévalóság, amelyet csak átmenetileg szakít meg az idő és tér szerinti lét. Több, eonokkal több haladék adatott a létnek, mint az életnek; de egyszer bizonyosan véget ér majd, és – ugyanolyan bizonyossággal – a végnek kezdet felel meg. Mikor kezdődött az idő, a történet? Mikor szökött elő a semmiből a lét egy »legyen« szóra, amely múlhatatlan szükségyszerűséggel már magában foglalta azt, hogy »szűnjön meg«? Lehet, hogy a lét kezdetének időpontja nem is olyan nagyon régi, a megszűnése nem is olyan nagyon távoli – talán csak néhány millió esztendő ide és oda... Ezalatt a lét tobzódó ünnepet ül a mérhetetlen terekben, amelyek az ő művei, s amelyekben jeges ürességtől dermedő távolságokat alkot. És a professzor beszélt nekem ennek az ünnepnek óriás színteréről, a világmindenségről, az örök semmi e halandó gyermekéről, mely tele van megszámlálhatatlan anyagi testekkel, meteorokkal, holdakkal, üstökösökkel, ködökkel, csillagmilliárdokkal, amelyeket a nehézkedési erő halmazokká, felhőkké, tejutakká és felsőbb tejútrendszerékké vont össze; ezek mindegyike lángoló napok, keringve száguldó bolygók, ritkult gáztömegek, vas, kő és kozmikus por hideg rommezőinek tömémentelen mennyiségéből áll...

Izgatottan füleltem, jól tudva, hogy kitüntetés ezeket a közléseket hallhatnom: – olyan kitüntetés, amelyet előkelő rangomnak köszönhettem, annak, hogy Marquis de Venosta vagyok, és Rómában egy Contessa Centurione a nagynénem.

– Tejutunk – értesültem – egy a billiók közül, majdnem azok legszélén, majdnem mint sereghajtó, középpontjuktól harminc-

ezer fényévnyre öleli fel helyi naprendszerünket óriási, de viszonylag jelentéktelen tűzgömbjével, amelyet mi »a« Napnak nevezünk, noha csak határozatlan névelőt érdemelne, és a vonzásterének hódoló bolygókkal, köztük a Földdel, valamennyinek gyönyöre és terhe, hogy ezer meg ezer mérföld sebességgel forogjanak saját tengelyük körül, és másodpercenként húsz kilométert hátrahagyva kerüljék meg a Napot, miáltal az a maga napjait és éveit képezi – az övéit, mert tudni kell, hogy egészen másféle napok és évek is vannak. A Merkúr például, a Naphoz legközelebb eső bolygó, nyolcvannyolc földi nap alatt teszi meg körforgását, és ezalatt, maga körül is csak egyszer fordul meg, úgyhogy ott év és nap ugyanaz. Ez mutatja, mi is tulajdonképpen az idő – nem több, mint a súly, amelynek ugyancsak nincs általános érvényűsége. Így például a Szíriusz fehér kísérőjén amely a Föld holdjánál csupán háromszorta nagyobb égitest az anyag olyan sűrűségi állapotban van, hogy egy köbhüvelyknyi belőle nálunk egy tonnát nyomna. Ahhoz képest a Föld anyaga, a mi sziklabérceink, a mi emberi testünk: csupa habkönnyűség.

– Mialatt a Föld – hallottam tovább a kitüntetett közlést – Napja körül kering, ő és Holdja egymás körül keringenek, s közben egész helyi naprendszerünk egy további, még mindig nagyon helyi jellegű csillagrendszer keretében végez csöppet sem renyhe mozgást; de ugyanakkor ez a mozgásrendszer megint vad sebességgel rohan a tejúton belül, ez pedig, a mi Tejútunk, távoli testvéreire viszonyulva szintén elképzelhetetlen gyorsasággal száguld, amikor is mindehhez még ezek a létkomplexumok, amelyeknek sietős útjához képest egy gránátszilánk röpte nem egyértelműen helyben állásnál, minden irányban szerteröpülnek a Semmibe, ahová rohantukban teret visznek magukkal és időt.

– Ez az egymásban és egymás körül való keringés és örvénylés, ködöknek ez a testeké tömörülése, ez az égés, lángolás, kihűlés, szétrobbanás, szétporladás, rohanás és vágatás, a semmiből származva és fölébresztve a semmit, amely talán szívesebben maradt

volna meg az alvás állapotában, és alig várja, hogy oda visszatérhessen; ez a lét, más néven természet, mindenütt és mindenben ugyanaz. Higgye el kétéltűsége nélkül, hogy minden lét, hogy a természet zárt egységet alkot, a leg-egyszerűbb élettelen anyagtól a legelevenebb életig, a telt idomú karral pompázó nőig és a Hermész-alkatig. Emberi agyunk, testünk és csontozatunk: mozaikdarabjai ugyanazon elemi részecskéknél, amelyekből a csillagok, a csillagpor és a csillagok közti űr sötét, hajsolt párafelhői állanak. Az élet, amely ugyanúgy támadt a létből, mint a lét egykor a semmiből – az élet, a létnek e kivirágzása, az élettelen természettel közös alapanyagokkal bír –, egyetlenge sincs, amely csak az övé lenne. Nem mondhatjuk, hogy az élet egyértelműen különválik a pusztá, élettelen létből. Közte és az élettelen közt a határ elmosódó. A növényi sejtek természetes lehetősége, hogy a kövek birodalmához tartozó anyagokat a Nap-éter segítségével átalakítja úgy, hogy benne életet nyernek. A levélzöld ősnemző képessége tehát példát mutat számunkra a szervesnek a szervetlenből való keletkezésére. Van példa a fordítottjára is. Vannak állati kovasavból képződött kőzeteink. Jövendőbeli szárazföldi hegységek növekednek a legmélyebb tengermélyben parányi élőlények csontvázmaradványaiból. A folyékony kristályok látszat- és fél életében az egyik természeti birodalom szembeszökően átível a másikba. Valahányszor a természet a szervetlenben délibábosan élénk bűvöli a szervest, mint a kén- és jégvirágokban, arra akar benünket tanítani, hogy ő osztatlan egység.

Maga a szerves világ sem ismer világos határt a válfajai közt. Az állati ott megy át a növényibe, ahol kocsányon ül, és körszimmetriát, virágalakot ölt, a növényi ott megy át az állatiba, ahol állatokat fogdos és eszik, ahelyett, hogy az ásványi talajból szívna életet. Az állatiból leszármazás által lett az ember – így szokás mondani, a valóságban azonban azáltal, ami még hozzájött, s amit ugyanúgy nem lehet nevében nevezni, mint az élet lényegét, a lét eredetét. De azt a pontot, ahol az ember már ember és nem állat többé, vagy nem csak állat, nehéz meghatározni. Az

ember megőrzi az állatit, úgy, mint az élet megőrzi magában a szervetlent; mert legvégső építőköveikben, az atomokban, átmegegy a már nem és a még nem szervesbe. Legbelül azonban, a láthatóságon túli atomban, az anyag az anyagtalamba, a már nem testibe menekül; mert ami ott működik, s aminek az atom a felépítménye, az majdnem a lét alatt van, mert helye a térben meghatározhatatlan, és meg sem nevezhető mennyiséget foglal el a térből, mérhetetlenül kevesebbet, mint amennyi egy rendes testnek járna. A még alig létből képződött a lét, és a már alig létbe folyik szét.

Minden, ami Természet, legkorábbi, még anyagtalán és legegyszerűbb formáitól a legfejlettebbekig és szerfölött elevenekig, mindig együtt maradt, és egymás mellett létezik tovább: csillagköd, kő, féreg és ember. Hogy számos állati forma kihalt, hogy már nincsenek repülő gyíkok és mamutok, az nem akadálya annak, hogy az ember mellett tovább éljen az épp csak, hogy formát öltött őssálat, az egyszéjtű, az infuzórium, a mikroba, sejttestében egy nyílással a bevitel, egy másikkal a kivitel számára; többre nincs szüksége ahhoz, hogy állat legyen, s legtöbbször az embernek sincs sokkal többre szüksége ahhoz, hogy ember legyen.

Ezt tréfának szánta Kuckuck, mégpedig maró tréfának. Alighanem úgy hitte, hogy magamfajta ifjú világfinak tartozik egy kis maró tréfával, és én nevettem is rajta, miközben remegő kézzel a hatodik, nem, a nyolcadik csésze cukros feketét vittem a szájamhoz. Mondottam már, és ismételten mondom, hogy rendkívül izgatott voltam, mégpedig az érzésnek természetemet majdnem túlfeszítő kitágulása folytán, amelyet asztaltársamnak a létről, az életről, az emberről szóló közlései eredményeztek. Bármily különösnek hangozzék is, ennek a hatalmas kitágulásnak igen szoros köze volt ahhoz, vagy tulajdonképpen nem volt más annál, amit mint gyermek vagy félig gyermek ezzel az álmatag szóval jelöltem meg: »a nagy öröm«, ártatlanságomnak ez a titkos formulája valamilyen, másképpen meg nem nevezhető különleges dolgot akart jelenteni, amihez azonban kezdettől fogva

magmóritó sokértelműség tapadt.

– Van haladás – mondta Kuckuck tréfáját követőleg –, kétségtelenül van, a pithecanthropus erectustól Newtonig és Shakespeare-ig, s ez hosszú, határozottan emelkedő út. De mint a természet többi jelenségeivel, az emberi világgal is úgy áll a dolog; itt is mindig minden együtt van; a kultúra és a morál valamennyi állapota, a legrégebbitől a legújabbig, a legbárgyúbbtól a legokosabbig, a legősibbtől, a legtompábbtól, a legvadabbtól a legmagasabb és legfinomabb fejlettségűig minden időben egymás mellett létezik e világon, sőt gyakran a legfinomabb elunja magát, beleszeret az ősibe, és részegen a vadság állapotába szedül vissza. Erről nem mondok többet. De adjuk meg az embernek, ami az emberé és ön előtt, Marquis de Venosta, nem titkolom el, mi az, ami a homo sapienst a többi természetből, a szerves és a szervetlen létből kiemeli, s ez valószínűleg egybeesik azzal, ami még »hozzájött«, amikor az ember kilépett az állati sorból. Nem más ez, mint tudomás a kezdetről és a végről. Ön a legemberibbet mondta ki, amikor megjegyezte: az vonzza önt az élethez, hogy epizód. Ugyanis éppen ez az, ami nemhogy lerontaná a földi lét értékét, hanem ellenkezőleg: értékét, méltóságot, szeretetreméltóságot kölcsönöz neki. Csak az epizódjelleg az, aminek kezdete és vége van, csak az érdekes, csak az ébreszt rokonszenvet, mert lelket önt belé a múltandóság. És mindenbe, az egész kozmikus létbe a múltandóság önt lelket, és ezért csak a Semmi az, ami örökre lélektelen és méltatlan a rokonszenvre, a Semmi, amiből a Lét a maga gyönyörére és terhére földidézett.

A lét nem jólét; a lét gyönyör és teher, és minden tér- és időkorlátozza lét, minden anyag részt nyer – még ha legmélyebb álmában is – ebből a gyönyörből, ebből a teherből, abból az érzésből, amely az embert, az éber érzés hordozóját, egyetemes rokonszenvre hangolja. »Egyetemes rokonszenvre« – ismételte Kuckuck, és két kézzel az asztallapra támaszkodva fölállt. Közben rám nézett a csillagszemével, és megbiccentette felém a fejét.”

Székács Vera